

Peter van den Besselaar/
Aad Ruiter*

Kansen voor arbeidstijdverkorting

1. In het debat over de haalbaarheid van arbeidstijdverkorting zit vooruitgang. Toen de doelstelling van *arbeidstijdverkorting met behoud van loon* werd geproklameerd om tot volledige werkgelegenheid te komen (Voedingsbond FNV, CPN, Marcel van Dam) werd dit door velen glimlachend terzijde geschoven. Een dergelijk politiek programma zou, zo meenden velen, volslagen onhaalbaar zijn. Zowel bij de protagonisten als bij de critici van arbeidstijdverkorting stond herverdeling vanuit de bestaande economische situatie centraal. Zo houdt Van Dam in zijn bekende *VN*-artikel (17 maart 1984) geen rekening met de groei van arbeidsproductiviteit en nationaal inkomen in de periode waarin het proces van arbeidstijdverkorting zijn beslag moet krijgen. Ook PvdA-ekonoom Paul de Beer schrijft een boek (De Beer, 1984) over mogelijkheden en moeilijkheden van arbeidstijdverkorting zonder ergens maar gewag te maken van het effect dat een grotere of kleinere economische groei kan hebben.

Naar aanleiding van een onderzoeksopdracht van de Dienstenbond FNV formuleerden we een eenvoudig model (Ruiter en Van den Besselaar, 1984a), waarin afstand genomen wordt van de statische beschouwing. Met dit model wordt bepaald welke groeivoeten van nationaal inkomen en arbeidsproductiviteit nodig zijn wil een werkweek van 25 uur tegen de huidige lonen mogelijk zijn in het jaar 2000. We gingen derhalve niet uit van een *te verwachten ontwikkeling* waaruit mogelijkheden voor arbeidstijdverkorting werden afgeleid, maar andersom van nauw omschreven *doelstellingen*, waarbij we de minimaal benodigde economische ontwikkeling hebben gezocht. In september 1984 verscheen in *TPE* 8/1 een artikel van Ferd Crone (1984a), waarin iets dergelijks werd gedaan. In *TPE* 8/2 (Van den Besselaar en Ruiter, 1984b) vergeleken we ons model met dat van Ferd Crone en hebben we onze bezwaren er tegen uiteengezet. Alhoe-

wel Crone tot dezelfde konklusies komt — namelijk dat arbeidstijdverkortung met behoud van loon haalbaar is — is daarvoor in zijn model een aanzienlijk hogere groei nodig. Dit verschil is niet onbelangrijk.

Naarmate de benodigde groeivoeten lager zijn, worden de mogelijkheden om de doelstellingen te realiseren groter. Omgekeerd, bij hogere benodigde groeivoeten kunnen tegenstanders met meer recht claimen dat arbeidstijdverkortung met behoud van loon onhaalbaar is. Volgens ons zet de FNV zichzelf, bij monde van haar voorzitter Pont, schaa-kmat. Hij stelde onlangs in het VARA-programma *In de Rooie Haan*, dat bij 2,5 procent economische groei per jaar arbeidstijdverkortung met behoud van koopkracht haalbaar is. Bij een lagere groei zou hetzij koopkracht moeten worden ingeleverd, hetzij (en waarschijnlijker) het proces van arbeidstijdverkortung moeten worden afgeremd. En dat terwijl enerzijds de economische deskundigen uitgaan van een economische groei die de komende jaren 2 procent per jaar zal bedragen en anderzijds uit onze berekeningen blijkt dat 1,6 procent voldoende is.

In dit artikel zullen we (in par. 3) een aantal verbeteringen van ons model uit *TPE* 8/2 aanstippen; onder 4 bespreken we een systematische manier om de haalbaarheid van ATV-scenario's te beoordelen — hieraan heeft het tot nu toe ontbroken — en onder 5 de toepassing van ons model op het bankwezen. Eerst willen we echter nog een paar woorden wijden aan de kritiek van respectievelijk Ferd Crone en Paul de Beer (1985) op onze benadering (par. 2). Daarbij gaan we ook in op het recent verschenen plan van Crone, Van Dam en Linthorst (1985), een bijgestelde versie van Crone's eerdere artikel. We zullen dit artikel beëindigen (6) met een vergelijking van de voor- en nadelen van onze benadering met die van Coen Teulings in een recente aflevering van dit tijdschrift (Teulings, 1985).

2. In zijn nawoord bij ons eerdere artikel stelt Crone (1984b) dat hij niet erg veel verschillen ziet tussen zijn methode en de onze. Bovendien is hij het oneens met onze technische kritiek op zijn model. Het verschil tussen Crone's model en het onze is De Beer (1985) eveneens ontgaan. Hij bespreekt de beide modellen alsof ze identiek zijn. Dat is niet zo.

De Beer stelt dat in de modellen de arbeidstijdverkortung 'betaald' wordt door de stijging van de arbeidsproduktiviteit en de uitbreiding van de werkgelegenheid door de economische groei. Dit gaat inderdaad op voor Crone's benadering, maar in ons model verloopt de arbeidstijdverkortung sneller dan de toename van de arbeidsproduktiviteit en de groei van de werkgelegenheid gaat sneller dan de economische groei. Dat komt door het 'inverdieneffect' van de werkloosheidsbestrijding en het feit dat door het inschakelen van meer

mensen in het arbeidsproces de werkweek sterker terug kan. Aangezien Ferd Crone geen rekening houdt met dit inveniëneffekt, komen zijn groeivoeten hoger uit dan de minimale groeivoeten. In feite bepaalt Crone niet de prijs van arbeidstijdverkortung en volledige werkgelegenheid. Als de groei die uit zijn model kan worden afgeleid wordt gerealiseerd, dan is er ook nog ruimte voor bijvoorbeeld loonsverhogingen. De realisatiekans van dergelijke hogere groei is natuurlijk wel kleiner. De haalbaarheid van zijn scenario (behoud van het bruto loon) behandelen we in paragraaf 4.

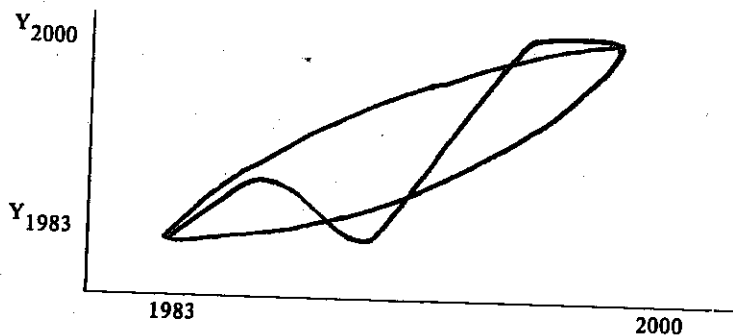
Een van onze kritiekpunten op het scenario van Crone was dat het een groei vereiste van gemiddeld 2,7 procent en 4 procent per jaar voor respectievelijk het nationaal inkomen en de arbeidsproductiviteit en niet 2 procent en 3 procent, zoals Crone in zijn *TPE*-artikel beweerde. Blijkens het recent verschenen rapport van Crone, Van Dam en Linthorst (1985) is Crone dit met ons eens. Hij heeft in zijn bijgestelde scenario enerzijds de benodigde groeivoeten verhoogd (naar 2,5 procent en 3,5 procent), anderzijds heeft hij de doelstellingen van het scenario afgezwakt. Er wordt niet meer gestreefd naar volledige werkgelegenheid in 1995, maar naar een 'friktiwerkloosheid' van 300.000. De 25-urige werkweek is vervangen door een 27-urige. Op het scenario van Crone, Van Dam en Linthorst is in de pers nogal wat kritiek geuit. Het is volgens velen onwaarschijnlijk dat de komende tien jaar een economische groei van 2,5 procent per jaar zal worden gerealiseerd. Wij zijn het hiermee eens, met dien verstande dat ons grootste bezwaar is dat men heeft nagelaten om na te gaan *of lagere groeivoeten óók voldoende zijn*. Tegen beter weten in hebben Crone c.s. het ATV-streven kwetsbaarder gemaakt dan noodzakelijk was.

Los van de vraag hoe groot de minimaal benodigde groei moet zijn ligt er nog het vraagstuk van de beoordeling: is de benodigde groei ook haalbaar? Hoewel de titel van hun publikatie anders doet vermoeden, besteden Crone, Van Dam en Linthorst hieraan geen aandacht. In ons eindrapport aan de Dienstenbond FNV (1985) doen wij daar een poging toe.

3. De bespreking van de verbeteringen van het model dat eerder in *TPE* werd gepubliceerd kan niet anders dan beknopt zijn. Voor details zij de lezer verwezen naar het al genoemde eindrapport. Bij de berekening van de benodigde groei zijn we in ons eerdere artikel uitgegaan van een loonstijging voor part-timers; zij gaan namelijk niet terug in arbeidstijd. Dit lijkt ons een redelijke vooronderstelling. Om de kosten hiervan uit te rekenen hebben we een nogal grof model gebruikt. We veronderstelden dat part-timers gemiddeld 20 uur werken en hetzelfde gemiddelde uurloon verdienen als de full-timers. In het eindrapport voor de Dienstenbond FNV hebben we het model

verfijnd: we hebben op basis van gegevens uit de *Rapportage Arbeidsmarkt 1984* een meer gedifferentieerde verdeling van part-timers gemaakt. Bovendien hebben we aangenomen dat part-timers die minder dan 25 uur werken een lager gemiddeld inkomen hebben. Dit levert benodigde groeivoeten op die aanzienlijk lager zijn dan in het grovere model (zie tabel 1 verderop in dit artikel). Zowel Crone als wijzelf presenteerden onze resultaten als gemiddelde jaarlijkse groeivoeten. De vraag is nu of dit zinvol is. In figuur 1 zijn drie mogelijke paden aangegeven die alle leiden tot dezelfde economische groei over een bepaalde periode. Toch is het te verdelen inkomen in de drie gevallen verschillend. Dat geldt a fortiori ook voor de werkgelegenheid in de beschouwde periode. Zo zal in het uniforme groeipad de werkloosheid aanvankelijk niet erg afnemen. In het afnemende groeipad zal de werkloosheid daarentegen al meteen dalen, omdat een relatief groot deel van de groei al in de beginfase wordt gerealiseerd.

Verskillende groeipaden

figuur 1

De doelstelling van volledige werkgelegenheid in 1995 of 2000 is daarom volgens ons niet specifiek genoeg: deze doelstelling laat in het midden of de werkloosheid tot ver in de jaren negentig hoog mag blijven. Aangezien we vinden dat een dergelijke ontwikkeling onwenselijk is, hebben we in het eindrapport aan de Dienstenbond FNV een model gebruikt waarin we per jaar de gewenste ontwikkeling van de werkloosheid en de arbeidsduur vastleggen. Deze differentiatie van doelen van jaar tot jaar leidt tot een variërende benodigde groei, die weer op haalbaarheid getest kan worden.

4. Ferd Crone berekende benodigde groeivoeten, en stelde toen eenvoudigweg dat deze haalbaar zijn. Wij deden hetzelfde. Dit is niet erg bevredigend. Om te kunnen zeggen of benodigde groei inderdaad haalbaar is, moeten we beschikken over een criterium. Dit probleem hebben we als volgt opgelost.

We hebben tijdreeksen gemaakt voor de economische groei (netto binnenlands produkt tegen konstante marktprijzen) en de arbeidsproduktiviteit vanaf 1921. Met behulp van een aantal statistische technieken (Kalman-filter en regressie) hebben we de ontwikkeling van beide variabelen door de tijd beschreven. Voor de toekomst kan vervolgens de ontwikkeling voorspeld worden, uiteraard met een bepaalde voorspelfout. De beoordeling van een ATV-scenario verloopt als volgt: beschouw voor een bepaald tijdstip een willekeurige combinatie van niveaus van nationaal inkomen en arbeidsproduktiviteit. Hiervan kan worden vastgesteld of zij groter is dan de combinatie van minimaal benodigde niveaus. Is dit het geval, dan wordt voor die combinatie van inkomen en produktiviteit aan een haalbaarheidsfunctie de waarde 1 toegekend, anders krijgt de functie de waarde 0. Vervolgens wordt aan die beschouwde combinatie een gewicht toegekend. Dit gebeurt door aan te nemen dat de combinatie de werkelijke waarde zal zijn voor inkomen en arbeidsproduktiviteit voor het betreffende toekomstige tijdstip, in plaats van het door het kansmodel voorspelde punt. Die aanname impliceert derhalve dat er een specifieke voorspelfout is gemaakt, waarvan men kan nagaan hoe groot de kans daarop is. Deze kans gebruiken we als het gewicht. Het vaststellen van de waarde van de haalbaarheidsfunctie en van het gewicht kan voor alle mogelijke punten worden gedaan. De kans dat het ATV-scenario haalbaar is kan nu worden gedefinieerd als de integraal van de haalbaarheidsfunctie over de kansverdeling van de voorspelfout.

tabel 1

Benodigde jaarlijkse groeivoeten voor de verschillende scenario's

scenario	Crone		Ruiter/VdBesselaar	
	1995	e.a. 1995	1995	2000
y	2,7 pct.	2,5 pct.	2 pct.	1,6 pct.
p	4 pct.	3,5 pct.	2,4 pct.	1,7 pct.

y: nationaal inkomen
p: arbeidsproduktiviteit

tabel 2

Slaagkansen van de verschillende scenario's

scenario	Crone		Ruiter/VdBesselaar	
	1995	e.a. 1995	1995	2000
slaagkans				
Kalmanfilter	.005 pct.	3,3 pct.	13 pct.	31 pct.
regressie	.01 pct.	42 pct.	70 pct.	95 pct.

Deze benadering is naar ons inzicht adequaat: de haalbaarheidskans hangt niet af van één enkele puntvoorspelling, want alle mogelijke waarden voor inkomen en produktiviteit worden beschouwd. Op deze wijze wordt volledig recht gedaan aan de onzekerheid ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling.

De keuze van een criterium voor haalbaarheid in termen van kansen is arbitrair. Men zou de grens van 50 procent kunnen hanteren. De haalbaarheidskans is op zich natuurlijk informatiever dan een uitspraak dat een scenario al of niet haalbaar is, omdat de kans groter of kleiner is dan 50 procent. Daarom hechten we meer aan die kans dan aan het criterium.

De kansen dat de benodigde groeivoeten worden bereikt, staan in tabel 2. De haalbaarheid van de scenario's verschilt nogal, afhankelijk van de gebruikte statistische techniek. De verklaring hiervan is dat in geval van de regressievergelijking er informatie wordt toegevoegd aan de data, namelijk de verwachting dat de economische opleving zal doorzetten op een wijze die lijkt op eerdere opgaande conjunktuur-bewegingen. Bij toepassing van het Kalman-filter wordt er geen informatie aan de data toegevoegd: de data moeten 'zelf vertellen' wat de trend is. Hierbij moet men zich realiseren, dat de recessie slechts enkele jaren achter ons ligt en derhalve de voorspellingen domineert. Doordat in de regressievergelijking de funktionele vorm van de trend er van tevoren wordt ingestopt zou men ook kunnen zeggen dat deze voorspellingen iets minder gedateerd zijn dan de Kalman-voorspeller. De huidige kansen kunnen in geen geval het laatste woord zijn. Zij dienen ieder jaar opnieuw te worden uitgerekend.

Wie voorzichtig is – dat is, wie geen gebruik wil maken van a-priori-informatie – zal uit tabel 2 moeten konkluderen dat van geen van de scenario's de haalbaarheid is aangetoond. Wanneer men vertrouwen heeft in de opgaande conjunktuur kan men konkluderen tot de haalbaarheid van arbeidstijdverkorting. In ieder geval kan worden opgemerkt dat de economische ontwikkeling van de afgelopen twee jaar – welke tot het ATV-pad van de bovenstaande scenario's behoren – ruim voldoende was voor radicale arbeidstijdverkorting met behoud van loon.

Hoewel wij niet verstoken zijn van enig optimisme ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling en op grond daarvan geloven in de haalbaarheid van ons 1995-scenario, geven we – wetenschappelijk gezien – toch de voorkeur aan het Kalman-filter boven de regressie: in laatste instantie is het immers onmogelijk om subjektieve verwachtingen te rechtvaardigen.

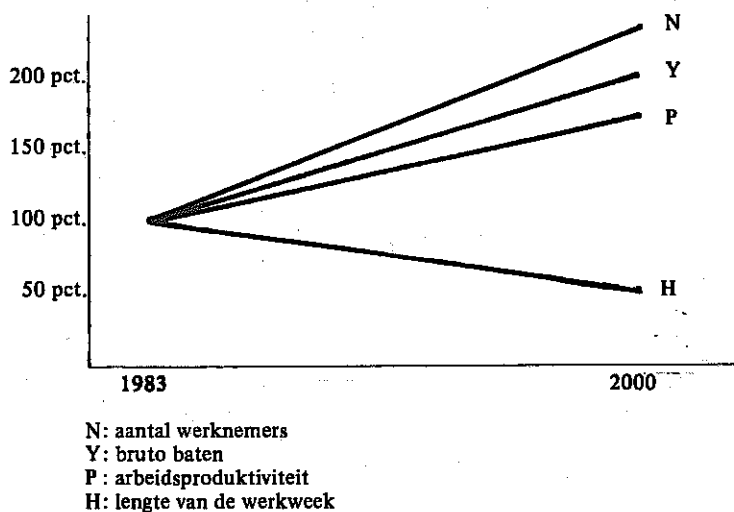
Uit het voorgaande blijkt dat het onmogelijk is de haalbaarheid van de scenario's volledig te objectiveren. De poging daartoe heeft echter wel het een en ander opgeleverd. Zo is voor beide technieken de

haalbaarheidskans diskriminerend tussen de scenario's van Crone en van ons. Dit resultaat geeft aan dat er sprake is van meer dan marginale verschillen tussen beide modellen. Nadere details zijn te vinden in ons eindrapport aan de Dienstenbond FNV.

5. Tot dusverre hebben de redeneringen betrekking gehad op het makro-ekonomisch niveau. Wat makro-ekonomisch haalbaar is, is dat niet overal en op dezelfde wijze ook op meso- en mikro-niveau. We hebben de *bankensektor* gekozen als voorbeeld van een toepassing van het model op sektor- en bedrijfsniveau. Dit is met name daarom interessant, omdat vaak wordt gesteld dat in de dienstensektor de arbeidsproduktiviteitsontwikkeling zo gering is, dat arbeidstijdverkorting daar buitengewoon moeilijk realiseerbaar is.

In het sektormodel gaan we ervan uit dat de makro-ontwikkeling plaats vindt zoals weergegeven door ons 2000-scenario. Deze veronderstelling is nodig om het inverteffekt op sektorniveau te introduceren: er moet iets worden gezegd over het tempo waarin de werkloosheid en de premiedruk dalen. De geschatte batengroei en produktiviteitsgroei, alsmede de daaruit berekende mogelijke ontwikkeling van werkgelegenheid en arbeidsduur in de bankensektor vindt men in figuur 2. Duidelijk is, dat de bankensektor een voortrekkersrol kan spelen in het proces van arbeidstijdverkorting.

figuur 2 (Mogelijke) trends in de bankensektor

6. In deze laatste paragraaf gaan we in op een opmerking van Coen Teulings (1985). Hij stelde dat onze benadering partiëel is: wij leiden de noodzakelijke groei af uit de gestelde doelen, en negeren de

mogelijke interactieprocessen tussen groei enerzijds en arbeidstijdverkortung anderzijds. Groei is volgens Teulings mede het gevolg van beleid, dat al dan niet gericht kan zijn op arbeidstijdverkortung. Wij zijn het in zekere zin met de strekking van deze kritiek eens. Haalbaarheidsuitspraken moeten op de een of andere manier rekening houden met relevante interacties. Over de wijze waarop ze moeten worden verdiskonteerd verschillen we met Teulings van mening. In ons onderzoek hebben we aansluiting gezocht bij het handelingsperspektief van de Dienstenbond FNV; om deze reden hebben we *juist niet* gekozen voor het formuleren van een uitgebreid ekonomisch model als dat waarvan Teulings gebruik maakt. De keuzes die mogelijk zijn binnen ons model korresponderen met kruciale aspekten van (vakbonds)beleid ten aanzien van arbeidstijdverkortung. Als er één keuze wordt opengelaten zou het beleid inkompleet of onduidelijk genoemd kunnen worden. Naast deze keuzes is er nog wel sprake van enkele vooronderstellingen, maar deze zijn meer empirisch georiënteerd: wat is de gemiddelde part-time-graad, hoeveel verdienen part-timers die minder dan 25 uur werken, etcetera.

In het Sheltex-model, dat Teulings gebruikt, worden veel meer vooronderstellingen gemaakt, omdat daarin is getracht relaties tussen allerlei grootheden te expliciteren. Vanwege het grote aantal parameters en exogene variabelen lijken dit soort modellen geschikt voor de verklaring van ontwikkelingen in het verleden, maar nauwelijks voor toekomstvoorspellingen. Zoals Teulings zelf al zegt, berust zijn voorspelling op de kwestieuze vooronderstelling van een jaarlijkse groei van de internationale handel met 5 procent tot 5,5 procent. Als deze niet optreedt, dan verliest het scenario veel van zijn plausibiliteit. Bovendien hangt het scenario af van het overheidsbeleid. Wat nu als er een 'verkeerd' kabinet komt na de volgende verkiezingen? Moeten de vakbonden dan hun streven naar een radikale arbeidstijdverkortung maar opgeven? Dat lijkt ons niet. Daarom hebben we gekozen voor een *probabilistische benadering*.

Hierbij houden we wel rekening met alle faktoren van komplekse variatie, die inwerken op de ekonomische ontwikkeling, maar doen dit niet expliciet. Door de ekonomische werkelijkheid (inklusief het gevoerde beleid) als een kansproces te zien blijft de beïnvloeding latent. Deze benadering is goed bruikbaar bij het voorspellen, maar minder bij het verklaren.

Naar ons inzicht dient een beleidsondersteunend model zo min mogelijk variabelen te bevatten die buiten het handelingsbereik liggen van de aktor in kwestie. Voor zover ze niet gemist kunnen worden — zoals het inkomen en de arbeidsproduktiviteit in het geval van het ATV-probleem — verdient het de voorkeur om de betreffende variabelen te beschouwen als stochastische exogene grootheden. Zij representeren de 'beleidsomgeving'.

In deze opvatting is Teulings' benadering meer geschikt voor een politieke partij die, als ze aan de macht komt, kan proberen dit beleid uit te voeren. De overheid heeft immers meer vrijheidsgraden dan de vakbeweging.

We vragen ons hierbij wel af of het economisch beleid van de overheid er nu zoveel toe doet als economen suggereren. Een radicale arbeidstijdverkorting moet gebaseerd zijn op de economische ontwikkeling op langere termijn; deze staat onzes inziens hoegenaamd los van het gevoerde beleid.

Literatuur

- Beer, Paul de, 1985, Arbeidstijdverkorting en volledige werkgelegenheid: nog een lange weg te gaan, *Tijdschrift voor Politieke Economie* 8(3)
- Beer, Paul de, 1984, *Arbeidstijdverkorting, noodzaak, mogelijkheden, consequenties*. Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting
- Crone, Ferd, 1984a, Arbeidsduurverkorting: 25 uur met behoud van loon? *Tijdschrift voor Politieke Economie* 8(1)
- Crone, Ferd, 1984b, Nawoord, *Tijdschrift voor Politieke Economie* 8(2)
- Crone, F., M. van Dam en M. Linthorst, 1985, *Arbeidstijdverkorting, haalbaar en betaalbaar*, Amsterdam: De Populier
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1984, *Rapportage Arbeidsmarkt 1984*. Rijswijk
- Ruiter, Aad en Peter van den Besselaar, 1984a, *Arbeidstijdverkorting met behoud van loon*. Interimrapport aan de Dienstenbond FNV. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, juni 1984
- Ruiter, Aad en Peter van den Besselaar, 1985, *Arbeidstijdverkorting met behoud van loon: remedie tegen technologische werkloosheid*. Eindrapport aan de Dienstenbond FNV. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam
- Teulings, Coen, 1985, Arbeidstijdverkorting met behoud van loon: 32 uur in 1988? *Tijdschrift voor Politieke Economie* 8(4)
- Van den Besselaar, Peter en Aad Ruiter, 1984b, Arbeidstijdverkorting, economische groei en stijging van de arbeidsproductiviteit, *Tijdschrift voor Politieke Economie* 8(2)